

Bir Osmanlı Yahudi Aydınının Yaşam Öyküsü

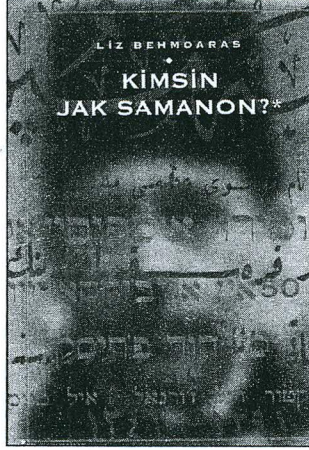
RIFAT N. BALI

Türkiye'de yaşamış olan gayri müslimlerin ortak özelliklerinden biri de geride anı veya günlük türünden belgeler bırakmamış olmalarıdır. Nadir de olsa anı yazmış olanlar varsa da bunların kendi dillerinde yani Ermenice, Rumca veya Yahudice olarak kaleme alınmış ve Türkçeye çevrilmemiş olmalarından ötürü de maalesef geniş okur kitlesine hitap etmemektedirler. Bu açıdan dönemlerine tanıklık yapmış kişilerin anıları, özellikle bunlar gayri müslim toplumlara ait fertler ise, daima ilgi çekici ve heyecan uyandırıcıdır, zira Türkiye'nin azınlıklarıyla ilgili özgün ve derinlemesine tarih araştırmalarının yok sayılabileceği bir ortamda her tür yeni yayımlar henüz bilinmeyen bu azınlık cemaati tarihlerine katkıda bulunurlar.

Gazeteci Liz Behmoaras bir bölümünü ilk kez bir gazete yazısı ("Asrımız doğarken...Jak Samanon Efendi ve Türkçe aşkı", *Şalom*, 21 Haziran 1995) daha sonra bir makale olarak ("Bir Şarkılıktı hepsi...", *Toplumsal Tarih*, Ekim 1996, sh. 8-18) yayımlamış olduğu anneannesinin anılarını bu kez kitaplaştırdı.

Aslında kitap anneannesinin babası Jak Samanon'un yaşamını (yaklaşık 1871-1919) konu etmektedir. Dönem gerek Osmanlı toplumu ve gerekse gayri müslimler için 1908 Jön Türk İhtilâli, 31 Mart vakası, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Birinci Dünya Savaşı yılları gibi önemli olaylara sahne olmuş bir dönemdir.

Anılarda İmparatorluğun bu son yıllarında Meşrutiyet'in ilânıyla gelen eşitlikçi ve özgürlükçü havada Osmanlı Yahudilerinin kimlik ikilemelerinin ipuçlarına da rastlanabilmektedir. 1908 Jön Türk ihtilâlinden sonra

Liz Behmoaras

"Kimsin Jak Samanon?"

Sel Yayıncılık, 154 sayfa, + 3 yaprak, 1997.

meye ve kaynaşmaya tam anlamıyla hazır değillerdi. Çoğunluğunu 1492 yılında İspanya'dan kaçıp Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmiş olan İspanyol kökenli Yahudilerin teşkil ettiği Osmanlı Yahudileri yazarın deyimiyle "esas sahibi" Müslüman Türklerin oldukları bir "adacık" ta yaşıyorlardı. Bu adacığın önemli özelliklerinde biri de Yahudilerin Türkçe yerine kendi millî dilleri haline gelmiş olan Yahudi İspanyolcasını konuşmalarıydı.

Ulus-devletin bütünleşme kriterlerinin en başında gelen ulus-devletin millî dilini yani Türkçeyi konuşmak her ne kadar Cumhuriyet döneminin belli başlı kaygılarından biri olup Dr. Ayhan Aktar öncü çalışmasında belirttiği gibi ("Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan Türkleştirme politikaları", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1996, sh. 4-18) "Türkleştirme" siyasetinin önemli unsurlarından biriyken, Yahudiler de Türkçeyi bihakkın öğrenmek ve konuşmak için gayret sarf ettiler ve bu konuda bir yerde 1923 sonrası Türkiye'sinde Yahudi toplumu içinde rastlanacak olan ve Te-

"Haim Nahum'un yakasına bir hürriyet kokartı ilıştırıp hocalar ve papazlarla birlikte aynı arabada cadde cadde dolaştığı, hepsinin de şiddetle alkışlandığı" görülür (sh 39). Ancak eşitlikçi ve özgürlükçü yeni bir dönemi ilân edilen bu ortamın kısa bir süre sonra Yahudiler için beklenilene vermediği görüldü. Osmanlı Yahudileri Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürmüş, hatta talan etmiş olmakla suçlandılar (sh 41). Ne İmparatorluğun egemen unsuru olan Müslümanlar, ne de gayri müslim cemaatler birbirleriyle birleş-

Kimsin Jak Samanon kitabında bahsedilen Hasköy ve Yahudi evleri. Yanda Jak Samanon görülmektedir.

kin Alp'in önderliğinde kurulacak olan Millî Kültür Birliği türünden cemiyetlerinin atası sayılabilecek cemiyetler kurdular. Jak Samanon'un kurucu üyelerinden biri olduğu Ta'mîm-i Lisânî Osmânî Cemiyeti de bunlardan biriydi.

Ancak bir seçkinler hareketi olarak başlamış olan bu Türkçeyi öğretme ve Türkleştirme hareketinin Yahudi toplumunun vasatının ve tabanının içinde kısa sürede ateşli bir taraftar kitlesi bulduğunu söylemek zordur. Jak (veya Türkçeleştirilmiş haliyle Yakup) Samanon ve arkadaşları olan dönemin Yahudi seçkinlerinin ön ayak oldukları ve Yahudi halkına nüfuz ettirmek istedikleri "Türkçe konuşma" ülküsünün gerçekleşmesi uzun yıllar aldı, ve "Türkçe konuşma" çok partili demokrasi dönemi başlayana kadar Türkiye Yahudi cemaatinin belli başlı kaygılarından biri oldu.

Bu anılarda bir dönemin Yahudi yaşamının soluk resmini görmekten başka Yahudi kimliğiyle Türk kimliğinin ve yurttaş bilincinin birbirleriyle çatışmaları ve varılamamış bir kimlik/yaşam sentezi ve yurttaşlık bilincinin ipuçlarına da rastlanmaktadır. "Bir adacık" ta yaşayan Yahudiler her ne kadar o okyanusun "esas sahibi" olan müslüman Türklerle bir sorunları veya husumetleri yoksa da temkinli davranıp "ev sahiplerini kızdırmamakta yarar vardı" (sh 44-45) cümlesi silik görünümlü ve "misafirlik" olgusunun ağır bastığı bir yaşam tarzının berrak bir ifadesidir. Kitapta azınlık haleti ruhiyesinin net yansımaları da görülmektedir. "Bulaşma bana bulaşmayayım sana!" (sh 41) formülünde ifade edildiği gibi her şeye ve özellikle siyasete fazla bulaşmadan yaşamının nesilden nesile devredilen kuralları gereğince "yabancı unsur" olarak yaşamaya devam etmek.. Jak Samanon'un "nasıl olsa her yerin olduğu gibi

buranın da yabancısıyım ben...." (sh 41) cümlesinde ifade ettiği gibi kendini pek "buralı" hissetmemek.

Jak Samanon genç yaşta öldü ve kızının ipuçlarını verdiği kısa yaşamında döneminin siyasi elitleriyle ilişki içinde olup Osmanlı Yahudi toplumunu yönlendirmek isteyen seçkinlerinden olmuşsa da bunda ne kadar muvafak olduğu, dönemin siyasetçileriyle ne kadar içli dışlı olduğu, siyasete bulaşıp bulaşmadığı, Osmanlı siyasetini etkileyip etkilemediği meçhuldür, zira Jak Samanon da kızının hatırlayabildiklerinden başka geride hiçbir anı ve belge bırakmadı. Jak Samanon'un, kurucuları arasında bulunduğu Ta'mîm-i Lisânî Osmânî Cemiyeti'nin akibetinin ne olduğu da meçhuldür.

Liz Behmoaras anneannesinin yırtıp yırtıp atmaktaki olduğu kağıtları fark etmesi ve Prof. İlber Ortaylı'nın 1995 yılında Tel-Aviv Üniversitesi Diaspora Araştırma Enstitüsü'nün düzenlemiş olduğu "Balkanlar ve Türkiye'de Yahudi cemaatleri" konferansında sunmuş olduğu "Musevi cemaati ve Türk dili" tebliğinde büyük dedesi Jak Samanon'un adını duyması üzerine birden kendi mazisini keşfetti ve bu mazinin derinliklerine doğru bir yolculuğa çıktı. Bu yolculuğun ürünü olan "Kimsin Jak Samanon?" hiçbir şeyin olmadığı kısır ve çorak bir ortamda Yahudi cemaatine, ve dolayısıyla onun ayrılmaz bir parçası olan Türkiye'nin toplumsal yaşamına ve belleğine, önemli sayılabilecek bir katkıda bulunmuştur. Önemi de çoğu Türk Yahudilerinin kimsenin anlamaması için İspanyolca veya Fransızca fısıldaşarak "aile içinde" birbirlerine söyledikleri "huzurlu bir yaşam tarzının sırları"nın, en azından ipuçlarını, kağıda dökerek ifade etmesindedir. Bu

Çanakkale Savaşına katılan Müslüman, Yahudi gençler birarada.
"Haydi Türkiye aşkına..."

açıdan yazar kutlanmaya değerdir. Gönül arzu ederki Türk Yahudi toplumunun içinden Liz Behmoaras'ı örnek alıp nesillerden nesillere devredilen ve neredeyse bir irsî özellik haline gelmiş olan ketumiyet ve geriye belge ve anı bırakmama gibi davranış kodlarına aykırı davranacak başka fertler ve/veya araştırmacılar çıkar ve onlar da dönemlerine tanıklık ederler.

Kitabın tasarımı her ne kadar gayet özenli ve albenili bir şekilde yapılmışsa da bu özene aykırı düşen gerek yazım, gerek olgusal, ve gerekse dizgi hataları mevcuttur. Kişi adlarına gerekli itina gösterilmemiştir. Nesim Masliyah, kimi zaman Masliyah (sh 44) kimi zaman Nesim Masliyah (sh 55) kimi zaman ise Nessim Masliyah (sh 45) olarak yazılmıştır. 48'inci sayfada yer alan İshak Yeuşa'nın soyadının doğru yazılışı Yeşua'dır. 134'üncü sayfada "Kont de Kamanto" olarak adı geçen kişi ünlü banker Kamondo olup soyadının doğru yazılışı Kamondo'dur. Jak Samanon'un kurucu üye olarak yer aldığı doğru unvanı Ta'mîm-i Lisânî Osmanî Cemiyeti olan cemiyet (Bkz. Avram Galante, "Histoire des Juifs de Turquie", Editions Isis, cilt 1, sh. 350), kimi zaman bu doğru yazılış şekliyle (sh 146,149, 152) kimi zaman ise Lisan-ı Tamim-i Osmanî Cemiyeti (sh 9, 152,153) şeklinde yazıldı, aynı sayfada (sh. 152) doğru ve yanlış şekliyle de yer aldı.

Bibliyografyada yer alan eserlerden Aron Rodrigue ve M. Franco'nun kitaplarının yayın tarihleri belli değildir. Prof. İlber Ortaylı'nın "Son devirlerde Osmanlı Musevileri" makalesi ise bibliyografik künye tam verilmediğinden münferit bir yayın sanılıp bibliyografyada yer aldığı şekilde aranıldığı takdirde bulunması mümkün değildir. Bu makale bibliyografyada belirtildiği gibi tek başına bir yayın olmayıp İstanbul Barosu'nun 1992 yılında yayımlanmış olduğu *Tarık*

Zafer Tunaya'ya Armağan kitabı içinde yer almış bir makale olup bu önemli bilgi künyede yer almamıştır. 56'ncı sayfada yer alan "500 yıl önce kovulmuş oldukları.." cümlesi aslında "400 yıl önce" olmalıdır zira olayın nakledildiği zaman dönemi bu yüzyılın başıdır, nitekim 67'inci sayfada doğru bir şekilde "dört yüz yıldır Osmanlı topraklarında yaşayan Sefaradlar" olarak yazılmıştır.

55'inci sayfada adları geçen ve evde okunduğu söylenen iki gazeteden *Le Jeune Turc* gazetesi 1909-1915 tarihleri arasında yayımlandı. (G. Groc - İ. Çağlar, "La presse Française de Turquie de 1795 à nos jours Histoire et catalogue", Editions Isis, 1985, sıra no. 258). Adı geçen diğer gazete olan Pierre Le Goff'un yönetimindeki *İstanbul* gazetesi ise 1934-1964 döneminde yayımlanmıştır. (G. Groc - İ. Çağlar, a.g.e., sıra no. 249). Dolayısıyla 1900'lü yılların başında yer alan bir yaşam kesitinde bu iki gazetenin aynı anda okunabilmeleri mümkün değildir. Hata halefle selefın karıştırılmış olmasından ileri gelmektedir.

Pierre Le Goff ve *İstanbul* gazetesi, J. Laffan Hanly'nin 1875-1934 döneminde yayımlanmış olduğu *Stamboul* gazetesinin halefidir (G. Groc - İ. Çağlar, a.g.e., sıra no. 479). Dolayısıyla doğru yayın yönetmeni ve gazete adı J. Laffan Hanly ve *Stamboul* olacaktır. 147'inci sahifede sözü edilen *Journal de la Chambre de Commerce* gazetesinin doğru adı *Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople*'dur (G. Groc - İ. Çağlar, a.g.e., sıra no. 269).

Benzeri itina eksikliği fotoğraflar için de geçerlidir. Yahudi olmayan biri için 73'üncü sayfada yer alan iki fotoğraftan ilkinde beyaz bir örtüye bürünmüş olan genç Yahudi askerin ne yapmakta olduğu anlaşılabilir bir muamma olup fotoğrafın yeri ve yılı da belli değildir. Fotoğrafın sırrını çözmek için önce *Şalom* gazetesine abone olmak sonra da iyi bir belleğe sahip olup söz konusu fotoğrafın *Şalom* gazetesinde yayımlanmış olduğunu hatırlamak gerekmektedir. Fotoğraf 1943 yılında Malatya'da askerlik yapan Yahudi bir askerin bir Yahudi dinî bayramı olan Yom Kipur (kutsal oruç günü) gününde kıtadaki diğer Yahudi askerleri bir araya toplayıp yönettiği-dinî ayini göstermektedir. (Bkz. İra Almozlinos, "Asker Ocağı'nda bir Kipur günü", *Şalom*, 29 Nisan 1992). Ayrıca 1910'lu yıllardaki bir dönemi anlatan bu kitapta 1943 yılına ait ve konuyla ve kahramanlarla hiç ilgisi olmayan bir fotoğrafın neden yer aldığı da ayrı bir muammadır. 91'inci sahifede kapak resmi konulmuş olan *El Tiempo* gazetesinin, gazetenin ellinci kuruluş yılı için basılmış özel nüshası olduğu her nedense belirtilmeye değer görülmemiştir. Tüm aile anıları kitabında olduğu gibi okurun isimler okyanusunda kaybolmaması ve aile bağlarının berrak ve anlaşılır bir şekilde ortaya çıkması için bir aile soyağacının kitabın sonuna konulmaması da önemli bir eksiklikler.